

ANMELDELSE

SPIONER, DOBBELTAGENTER OG FOLK PÅ FLUGT FRA ØSTBERLIN

Jesper Clemmensen: *Skyggemand – Flugthjælper i den Kolde Krigs Berlin*, 367 sider, 2017, ISBN 9788702168563, Gyldendal.

Af Torkil Sørensen

Med på en ferie var to bøger: den seneste roman af John le Carré “A Legacy of Spies” der tager tråden op fra hans gennembrudsspionroman “The Spy Who Came in from the Cold”, samt Jesper Clemmensens nyeste dokumentar bog *Skyggemand*. *Skyggemanden* åbner netop med et citat fra John le Carré fra “Spionen der kom ind fra kulden”: “– Jeg har glemt hvad de lavede i Berlin? Var De ikke en af de mystiske kolde krigere?”. Og så er der ellers i hans gennemgang af autentiske flugthjælper i den Kolde Krigs Berlin godt med kolde krigere, agenter, dobbeltagenter og deres hjælpere. Samt flygtninge fra Østberlin, hvor nogle bliver smuglet vellykket i sikkerhed i Vest, mens andre bliver taget af Stasi eller mere korrekt DDR’s Statssikkerheds Ministeriums ansatte, der efterhånden formåede at trænge ind i flugthjælpernes netværk. Også i de danske foreninger. John le Carré arbejdede selv i den engelske efterretningstjeneste i Vesttyskland nogle år, inden han slog igennem som forfatter af formentlig realistiske spionromaner. Men i Jesper Clemmensens bog er der ikke et lag af fiktion. Han slog igennem med “Flugtrute: Østersøen”, der kom for nogle år siden som bog og siden blev fulgt op af et bevægende tv-program om en af familierne på flugt fra DDR til Danmark.

Mor og søn overlevede den barske tur over Østersøen, mens far og to andre søskende omkom i bølgerne. Mange anså det for en trist tilværelse at leve i DDR, men det var yderst risikabelt at forsøge at flygte efter Berlin Muren var blevet opført i 1961. I 2014 holdt forfatteren foredrag om den første bog i Nysted. Her mødte en ældre herre op. Han talte glimrende dansk, men Jesper Clemmensen havde ved ankomsten til foredragsstedet set, at han var kommet kørende i en ældre Mercedes med nummerplader fra Hamborg. Den på det tidspunkt 78-årige Dietrich Rohrbeck fremviste efter foredraget en pose med kopi af sagerne om ham selv fra Stasi. Dette møde gav stof til en fyldig bog om nogle af de netværk, der i tiden efter opførslen af Berlin Muren arbejdede på at hjælpe flygtninge fra Østberlin til Vestberlin – eller mere generelt fra DDR, altså Østtyskland, til Vest. Nogle gange gik ruten nordpå via færgen fra Warnemünde til Gedser i Danmark ind de flygtende hurtigt drog videre med ny færge til Vesttyskland. Dietrich Rohrbeck er ganske naturligt bogens hovedperson – vel helt i en kortere periode – men der nævnes også mange andre aktører. Hans mor forlod Berlin i foråret 1943 med fem børn, efter deres hus var blevet svært beskadiget i et af de allieredes bombeangreb.

greb mod den tyske hovedstad. De følgende år var de på flugt, og først i 1957 kunne de vende tilbage til huset, der nu lå i Vestberlin. Dietrich og hans brødre flygtede de foregående år til Vestberlin, mens moderen først fulgte efter, da hun fik mulighed for at flytte tilbage i det oprindelige hus. Mange havde held med at flygte til Vest inden Berlin Muren blev bygget 13. august 1961. Hans søster blev tilbage i Øst, men endte med at komme gennem en tunnel til Vest i marts 1962. Det er en af bogens triste kapitler, at hun efter et halvt år her, vælger at tage sit eget liv. Virkeligheden var ikke så sort-hvid, at det altid var lykken at forlade den kendte verden – hvor forholdsvis fattig og ufri den end kunne være – for at prøve at bygge en ny tilværelse op i en anden del af den delte by eller det delte land. Det var ellers for at hjælpe hende på flugt, at hendes storebror var kommet ind i kredsen af flugthjælpere. Han stoppede ikke indsatsen med hendes død, men trappede i stedet op ved nu at bruge en brugt Mercedes til at skjule flygtninge, og fik sin bror Helmuth med i kredsen. Det endte heller ikke godt, Helmuth bliver snart en af de mange hundrede fængslede flugthjælpere i DDR's fængsler.

Dietrich blev dansk gift med Vibeke, og efter nogle hektiske år som flugthjælper blev han kommunal ingeniør i Nykøbing Falster, blev selvstændig i en periode, til han blev skilt og siden flyttede til Vesttyskland. Hans danske forbindelser blev i nogle tilfælde involveret i flugthjælpen. Der var for en dels vedkommende tale om tidligere medlemmer af den borgerlige del af den danske modstandsbevægelse. Lektor og historiker Jørgen Hatting havde således sammen med sin hustru haft først finner og siden en jødisk familie boende en overgang. I deres omgangskreds var tidligere medlem af Frihedsrådet Erling Foss, den litauiske fødte forfatter og oversætter Noemi Eskul-Jensen, og i netværket var også tidligere borgerlige modstandsfolk som Ole Lippmann, Hans Edward Teglers og Arne Sej. Sidstnævnte har skrevet sig ind i dansk efterretningshistorie med sit Firma, men i historien om flugthjæl-

pere er der mest fokus på efterretningsfolk i Berlin.

Som nævnt i indledningen var der både agenter og dobbeltagenter. Dietrich Rohrbeck og hans gruppe var begyndt som idealister – mange med forbindelse til det Statslige Ingeniørakademi i Kurfürstenstrasse i Vestberlin. I starten var der løst organiserede grupper, hvor man fandt både konservative og socialister. Men farerne ved flugttaktionerne førte til effektivisering. Her bistod en hr. Mertens – fra Berliner Landesamt für Verfassungsschutz, det regionale efterretningsvæsen. Han havde så igen kontakter med P9 opkaldt efter en villa i Podbielskiallé 9 i Dahlem; her holdt en enhed amerikanske agenter til formentlig med tilknytning til CIA. De afhørte de flygtede fra Øst. Det var i samme periode John le Carrés spionromaner foregik – og fiktionen her er nok ikke helt frit opfundet. Berlin var spionernes by især til den nye Mur delte storbyen. Indtil da kunne vestlige tjenester holde kontakt med netværk i vest – mens Stasi såmænd blev ved med at holde kraftigt øje med mange miljøer i Vestberlin også efter 13. august 1961.

Der var altid en risiko for, at kontakten var en dobbeltagent. Et farligt eksemplar er med i bogen – såmænd den danske journalist Flemming Sørensen. Han var i 1959 i Rostock i DDR blevet hvervet som agent for DDR. Kort før den tid havde han forladt Danmarks Kommunistisk Parti for at gå over i SF, og partiskiftet havde kostet ham job på Land & Folk. Fra Stasis side var det en fordel, for nu kunne han under mindre bevågenhed gøre karriere. Han fik dæknævnet Flame, og de følgende år fik han i sit mere åbne liv job som korrespondent i Tyskland for Jyllands-Posten. I Berlin kunne han først i 1960'erne afsløre flere flugthjælpere til Stasi. Der var ikke mistanke til ham, for også ovennævnte hr. Mertens fra det regionale efterretningsvæsen i Vestberlin tog kontakt med ham. Af tidsmæssige årsager, og fordi flugthjælperen på et tidspunkt fik pas med nyt navn, fik Flemming Sørensen ikke nærmere kontakt med Dietrich Rohrbecks netværk, selv om han

havde perifert kendskab til ham. Til gengæld fik Flemming Sørensen Stasi til at hjælpe med en fingeret flugt i august 1963 for hans daværende kæreste fra DDR, Helga Korb med Stasi dæknævnet Karin, så hun samtidig fik en anden status i Vesttyskland, end hvis hun var kommet på mere legal vis. De to blev gift, og hun blev til fru Sørensen. Flemming Sørensen fortsatte siden som agent for Stasi til 1979. Der blev retssag mod ham i 1982 i Vesttyskland, men beviserne i retten var ikke stærke nok til at få ham dømt. Først efter Murens fald erkendte han, at han rent faktisk havde haft et dobbeltliv som Flame. Der var nu flere dobbeltagenter. En græsk studerende i Vestberlin, med dæknavn Georg, tog på rejser til Danmark for flugthjælperne – og berettede alt til Stasi som han som god kommunist havde meldt sig til tjeneste hos halvanden måned efter Muren havde delt Berlin. Tilsyneladende fik Stasi yderligere rapport fra én i den danske kreds af flugthjælpere efter "Georg" havde besøgt dem.

Den delte storby Berlin er heldigvis historie nu. Bogen slutter med nogle gensyn med dem Dietrich Rohrbeck smuglede ud. En var Stephan Wüst, der blev professor i landskabsarkitektur ved Det Tekniske Universitet i Kaiserslautern:

"Professoren har våde øjne. Han stirrer frem for sig, mens han tænker tilbage:

– Under hele min studietid ville jeg finde ud af, hvem han var – ham som havde hjulpet mig ind i den anden verden. Det kunne bare ikke lade sig gøre...

..Tak for alt, hvad der dengang blev muligt for mig på grund af Dem."

Man kan håbe, at andre aktører fra den tid dukker op til et nyt foredrag hos Jesper Clemmensen med andet materiale, så vi som læsere kan få nye vinkler på Det Der Var, DDR.

ANMELDELSE

ODENSE STÅLSKIBSVÆRFT / LINDØ FRA A TIL Z

Jens Toftgaard (red.): *Odense Stålskibsværft 1918-2012*, .

Bind 1: *Et stålskibsværft ved Odense Kanal 1918-1957*.

Bind 2: *Lindøværftet og Munkebo 1958-2012*.

Syddansk Universitetsforlag 2016. I kassette, 943 s., 598 kr. ISBN: 9788776749118.

Af John Juhler Hansen

Odense Stålskibsværft / Lindøværftet var i næsten 100 år en af Danmarks væsentligste virksomheder. Denne historie er nu fortalt i et bogværk, som resultatet af et forskningsprojekt over tre år, finansieret af en bevilling fra Den A.P. Møllerske Støttefond. Ni forfattere har skrevet bogen, og de fik som de første udefra kommende adgang til A.P. Møller – Mærskes virksomhedsarkiv.

Baggrunden for projektet rækker tilbage til 2007 til Industrikluturens år som en stor satsning på de danske museer samtidig med, at der blev udpeget 25 nationale industriminder. De udvalgte var alle ikoniske og tidstypiske udtryk for industriens udvikling siden 1850, heriblandt Odense Stålskibsværft Lindø-afdeling og værftsboligerne i Munkebo. Da A.P. Møller – Mærsk i august 2009 meldte ud, at man med endeligt ophør i 2012 ville afvikle skibsbygningsaktiviteterne på Lindø, besluttede Odense Bys Museer og Østfyns Museer i samarbejde med M/S Museet for Søfart, Helsingør, at igangsætte en omfattende registrering og dokumentation af virksomheden, som varede fra august 2010 til september 2011. Man ville sikre,

at et meget vigtigt stykke industrihistorie ikke gik tabt. Derefter fulgte fra 2013 til 2016 selve forskningsprojektet, hvis resultat er det her anmeldte tobindsværk (herefter betegnet som "bogen").

Odense Stålskibsværft blev opført i 1918 ved Odense Kanal og der var aktiviteter på grunden indtil 1980. Men igennem 1950'erne blev skibene større. Derfor blev værftet flyttet til Munkebo og fik navnet Lindøværftet. Bind 1 fortæller historien op til 1958 om Odense Stålskibsværft ved Odense Kanal, bind 2 fra 1959 til 2012 fortæller historien om Lindøværftet. Begge bind er i hovedlinjerne opbygget i samme ramme: Planer om at bygge skibsværft, selve den fysiske opførelse med tilhørende faciliteter, samt værftets drift fra start til ophør. Begge værfters driftsperiode beskrevet i sammenhæng med A.P. Møller og hans søn og deres rederi, knyttet sammen med de internationale konjunkturer og udviklingen i såvel dansk som international værftsindustri.

Bogen er opdelt i seks dele med i alt 28 kapitler. Første og sidste hovedoverskrift begynder og slutter historien i få ord, som næsten siger

alt. “Manden, tiden, stedet – et værft tager form”, i den indledende del. “Enden på en æra – værftets lukning og vejen videre”, i den afsluttende del. Bogen er redigeret af Jens Toftgaard, kulturarvschef på Odense Bys Museer. Bogens kapitler kan læses uafhængigt af hinanden, man kan vælge at læse et af temaerne på tværs af de seks dele, eller fra start til slut! Uanset hvad man vælger, er bogen overskueligt, fyldt med rigtig mange detaljer og anmelderen mistede ikke på noget tidspunkt “orienteringen”.

A.P. Møller, reder og værftsejer

Familien Møllers etablerede i 1904 Dampskibsselskabet Svendborg med Arnold Peter Møller (1876-1965) som forretningsfører. Otte år senere etablerede A.P. Møller selv Dampskibsselskabet af 1912. Familien Møllers rederier anskaffede i årene 1904 til 1920 seks nybygninger og 21 brugte skibe. A.P. Møller fik sit gennembrud under 1. Verdenskrig, hvor handelsflåder fra de neutrale lande havde gyldne år. Reder A.P. Møller gik fra at stå i spidsen for et mindre provinsrederi, til at blive toneangivende inden for dansk rederidrift. Formuer blev skabt gennem krigsavancerne, men mange skibe blev sænket af krigsmagterne. Det gav efterspørgsel på nye stålskibe og gjorde det muligt for A.P. Møller selv at oprette et skibsværft. Beslutningen blev taget 1916, Odense udpeget til hjemsted for værftet i 1917 og den første nybygning leveret til kunden i maj 1920. Odense Kommune havde udlejet et 6 hektar jordareal ved Odense Kanal til A.P. Møller. Rederen ønskede en lejekontrakt med 149 års løbetid, så værftet var anlagt med langsigtet perspektiv! Kommunen valgte kun at udleje i 50 år til ophør i 1968, men så med uforandret årlig afgift i hele perioden på 6.052 kr. Skibsrederens gode næse for forretninger var også dengang legendarisk!

I hele værftets levetid var såvel far som søn tæt knyttet til værftet. I kapitel 24, side 795 hedder det:

“Mærsk Mc-Kinney Møller understregede ved mange lejligheder de gode minder, han havde fra besøg på værftet i følgeskab med sin far helt fra de tidlige barndomsår. I 1921 deltog han som otte-årig på prøveturen med værftets nybygning OS7 Leise Mærsk, og det blev den første af en meget lang række af prøvesejladser afrundet med L203 Emma Mærsk i 2006. Arven fra faderen samt den store interesse for den tekniske side af rederidriften må vurderes at have stor betydning for Mærsk Mc-Kinney Møllers holdning til værftet. For ham var værftet værd at kæmpe for af sentimentale grunde, men også fordi forspring på det skibstekniske i hans bog var af afgørende parameter for Mærsk-rederierens succes”.

En virksomhed som Odense Staalskibsværft / Lindø var i hele den lange driftsperiode totalt afhængig af verdenskonjunkturerne. Professor Hans Chr. Johansen redegør så ganske glimrende for dette i alle årene. Grundlæggelsen af Odense Staalskibsværft skete i en stærk opgangsperiode. Placeringen var engelsk inspireret, ved en kanal, dog uden tidevand som i England.

Ved oprettelsen af værftet, fik A.P. Møller nok at se til. Skibsrederen havde hverken kendskab i at anlægge et skibsværft, ej heller i at drive et sådant. Og sidst men ikke mindst: A.P. Møller havde på intet tidspunkt før samarbejdet med andre ledere i eget selskab, eller haft en direktør ansat. Direktørstillingen blev opslået i et engelsksproget søfartstidsskrift, jobbet gik til Martin Westh (1877-1956), der kom fra en stilling som driftsinspektør på Aalborg Værft.

Odense Staalskibsværft kom godt i gang, med mellemkrigsperiodens op- og nedgangsperioder. Værftet blev ramt de to gange dansk handelsflåde lå stille. Første gang i 1921 med 1/3 del oplagt, næste gang i årene 1931 til 1933, hvor 30 % af handelsflåden var oplagt. Værst var sidste krise, hvor Odense Staalskibsværft i 1933 var nær lukning. A.P. Møller og

værftsledelsen løste problemerne i den rækkefølge, de opstod. Bogens regnskabsoplysninger viser, at mellemkrigstidens usikre forhold taget i betragtning, gik værftet forbavsende godt. De første 10 års drift viste et samlet underskud på 15.000 kr., mens det samlede regnskab fra årene fra 1919 til 1940 gav et samlet overskud på 1,2 millioner kr.

Den enkelte bør arbejde sig op, fri af fællesskabet

I kapitel 5 redegøres for A.P. Møller personlige udvikling, fra ung reder til indflydelsesrig erhvervsmand. Om A.P. Møllers holdning til værftets ansatte kan man i bogen læse: "Konkrete holdninger til arbejdsstyrken bundede i en arbejdsmoral baseret på individets evne til at arbejde sig op og den enkeltes ret til at være fri for kollektivets ønske om udjævning og krav om ensartet behandling". Den patriarkalske indstilling var ikke til at tage fejl af. I en beskrivelse af rederens selvopfattelse (side 164) hedder det:

"Han kunne også være hård og nådesløs, når han synes, at folk klynkede. Selv om tonen af og til kan forekomme nedladende, er der næppe tvivl om, at A.P. Møller mente, hvad han sagde – at enhver skulle arbejde hårdt og deraf få sin belønning, men arbejdede man ikke hårdt, og brugte man tid på det, som skibsrederen opfattede som irrelevante forhold såsom fagforeningsarbejde og fremføring af krav, var der ingen forståelse at hente".

A.P. Møllers egen selvforståelse lå fast: Sine handlinger så han altid som noget, han gjorde for landets og samfundets bedste. Det var sådan, han skrev til meget nære venner og forretningsforbindelser og alt tyder på, at sådan tænkte han også om sig selv. Den fortjeneste, som faldt af til A.P. Møller personligt, var mere end solid. Ikke mindst tydeligt i 1928, hvor familien flyttede fra villaen på Hambros

Allé i Hellerup, til en nyopført stor Strandvejsvilla med udsigt over Øresund, Strandlund ved Charlottenlund Fort. Havde man før tvivlet på, om A.P. Møller var en del af samfundets absolutte elite, var ingen længere i tvivl.

Værftets fagforeninger stod stærkt

I kapitel 7 skriver Kurt Risskov Sørensen om rekruttering, arbejdsstyrke og arbejdsmiljø. At Odense blev hjemby for et nyt skibsværft var absolut velvalgt. Byens jern- og metalindustri stod stærkt. Byen havde fem jernstøberier, to elektromotorfabrikker, to blikvarefabrikker samt automobilfabrik, cykelfabrik og en automa-fabrik. For Odenses arbejdere var der var gode penge i at være beskæftiget inden for metalfaget. På side 213 hedder det:

"Når jern- og metalfagene i begyndelsen af 1900-tallet kunne udvikle sig til en faglig avantgarde, skete det således på baggrund af industriens fremgang og den teknologiske fornyelse af produktionen".

Fagforeningerne stod stærkt på værftet. Tillidsmænd varetog kollegaernes interesser og i Odense var man "tidligt ude" med at skole dem. I 1927 begyndte Smedenens Fagforening i Odense med et decideret uddannelsesforløb for tillidsmænd. Beskæftigelsen øgedes år efter år. Da værftet kom i gang, var der 300 ansatte, 500 ansatte i 1924 og i 1933 (efter krisens ophør) 1.000 ansatte. En del funktionærer og arbejdere kom fra andre dele af Danmark, derfor blev der i årene fra 1918 til 1960 opført 800 arbejderboliger. Den stærke industrialisering på Fyn satte også sit præg på Odense. På s. 393 hedder det: "De stærkt organiserede og politiske arbejdere på Odense Staalskibsværft og byens andre store industrivirksomheder forskød de politiske magtforhold og ændrede langsomt Odenses selvforståelse fra den bedsteborgerlige "etatsrå-dernes by" til en moderne industriby med fokus på velfærd for arbejderbefolkningen".

Nyt værft opføres i Munkebo

Efter 2. Verdenskrig løb tiden fra skibsværftet i Odense Kanal. Det var opført til at bygge skibe på 2.800 dwt. Gennem udvidelser frem til 1950-erne var kapaciteten øget til 30.000 dwt. Så var grænsen nået, for endnu større skibe kunne ikke sejle ud gennem Odense Kanal. Tidspunktet var derfor kommet, hvor værftet skulle flyttes. Tiderne var også gunstige. På side 449 hedder det:

“Årene fra slutningen af 1950’erne til begyndelsen af 1970’erne var en periode med en hidtil ukendt langvarig, høj vækst i verdensøkonomien”.

Og fra 1957 til 1974 steg bruttonationalproduktet i faste priser til omkring det dobbelte i de store industrilande. Man arbejdede sig hen mod fuld beskæftigelse, samtidig med at den offentlige sektor udvidede sig i takt med opbygningen af en moderne velfærdsstat.

Mærsk Mc-Kinney Møller kom i 1958 i ledelsen af Odense Staalskibsværft og var derfor med i beslutningerne omkring Lindøværftet bygning. Han begyndte i 1930 inden for skibsfart, kom i 1938 på rederiets hovedkontor i København, repræsenterede A.P. Møller i USA under hele 2. Verdenskrig. Ved tilbagekomsten i 1947 til Danmark, blev han udnævnt som juniorchef i A.P. Møller.

Lindøværftet stod i 1960 færdigt, og årene fra 1959 til 1978 var den mest succesfulde periode i Odense Staalskibsværfts historie. I 1958 var der 2.000 ansatte, i 1962 næsten fordoblet til 3.782 og i 1974 var der 6.105 ansatte. I de år satte man europæisk produktionsrekord. I 1975 var værftet verdens 5-største værft – og Danmark lå på verdensplan som skibsbyggerationer på en tiendeplads. Produktiviteten blev nået med gennem nye arbejdsformer, gennem rationalisering og øget arbejdstempo. Bagsiden var, at det under højkonjunkturen blev svært for Lindøværftet at skaffe den fornødne arbejdskraft. Da man i 1971 begyndte at registrere personaleomsætningen, viste tallene at 40

% af de nyansatte forlod værftet inden for det første år. Fællesklubben påpegede problemer som transport, skiftehold, tvunget overarbejde og for lav løn som de primære årsager. I 1973 begyndte man at tage afskedsinterview, som viste at en væsentlig årsag var dårlig tilrettelæggelse af arbejdet, gener som støj, røg og kulde blev angivet som årsag til arbejdsophør.

I 1968 ansatte man de første kvindelige arbejdere, året efter var 11 kvinder ansat, og i 1970 var der 40 kvindelige kran- og truckførere, samt svejsere ansat. Samme år strejkede 500 mandlige kollegaer for ligeløn til alle.

Nedturen for danske skibsværfter begyndte i 1982. Først lukkede Helsingør Skibsværft, så fulgte resten efter frem til 2001. Der var også underskud på Lindøværftet, i 1979 på 110 millioner kr. På s. 803 oplyses, at Lindøværftet udgjorde i 2007 knap 3 % af A.P. Møller-Mærsk Gruppens omsætning, året efter faldt den til 2,4 %. Beslutningen om værftets lukning blev taget i 2006. Kunne der ikke skaffes ordre ude fra, måtte Lindøværftet lukkes. På side 815 oplyses, at A.P. Møller-Mærsk i årene fra 2004 til 2012 tabte 5,5 milliarder kr. på driften af værftet. Resten af personalet blev 29. august 2011 afskediget, dog med gode aftrædelsesordninger for at sikre, at de sidste skibe blev afleveret retmæssigt. Hovedparten af arbejderne kunne også se fordelene i, at værftets renommé blev fastholdt, skibene leveret til tiden, så de kunne søge arbejde andre steder. Bogen oplyser, at 85 % af de fyrede fandt ny beskæftigelse.

Bogen kommer godt rundt om Odense Staalskibsværft / Lindøværftet. Der er to anker om bogen. Den første er de anvendte kilder, eller mere korrekt: De ikke anvendte kilder. Det er især omkring arbejderforhold, samt Danmarks Rederiforening og statens hjælp til / subsidier til værftsindustrien. Den anden anke er de mere mangelfulde registre, der stilles til læsernes rådighed.

Omkring kilder, kunne beskrivelsen af arbejderforhold måske have været mere nuanceret, hvis man havde anvendt arkivmateriale fra de to vigtigste hovedorganisationer i dansk fagbe-

vægelses inden for metalfaget. Der tænkes på Centralorganisationen af Metalarbejdere, oprettet 1912 og Dansk Metal/Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund, oprettet 1888. Ifølge bogens kildeangivelser sidst i bind 2, angives kilde for sidstnævnte som udlånt af Dansk Metal Odense-afdeling. Kildeangivelsen nævner ikke ABA, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Det må antages, at de ligger inde med det nævnte materiale? Desuden nævnes Danmarks Rederiforening ikke som udlåner af kildemateriale. Ej heller Folketinget omkring den støtte, der er givet til de danske skibsværfter. Det kunne være kildemateriale, udlånt fra Rigsarkivet eller citeret fra de stenografiske referater af Folketingets Forhandlinger udgivet i bogform. Bogens forfattere har primært fokuseret

på kildemateriale fra A.P. Møller – Mærsk arkiv på Esplanaden. Men det kan give en betydelig skævhed i et forskningsprojekt, når væsentlige kilder (måske) overses.

Mere graverende er manglen på et brugbart sags-, stikords- og navneindex. Bogen indeholder fire siders index, først tre sider med sags- og værftsindex (s. 940-942) og en side personindex (s. 943). Sidstnævnte primært med ledernavne hhv. fra værft og A.P. Møller-Mærsk. Hvis bogen skal bruges som opslagsværk, er ovenstående kun til ringe hjælp. Vil man lede efter noget, man husker at have læst i bogen, skal man være mere end heldig for at finde en henvisning. Klart en fejl, der bør rådes bod på, hvis bogen genoptrykkes.

ANMELDELSE

NYBRUD I DANSK REVOLUTIONSHISTORIESKRIVNING

Mikkel Flohr, Benjamin Ask Popp-Madsen, Kasper Mikael Jacek, Mathias Hein Jessen (red):
Den Russiske Revolution, ISBN: 9788791041259, Aarhus: Forlaget Slagmark 2017, 347 sider.

Af Curt Sørensen

På bagsiden af bogens titelblad skriver forfatterne om revolutioner: "Før de sker, virker de umulige. Mens de står på, synes de ubestemmelige. Efterfølgende fremstilles de som uundgåelige" og på en af introduktionens første sider skriver de, at revolutioner har, om end de hver for sig er unikke, dog noget grundlæggende til fælles, nemlig: "... en pludselig fælles bevidsthed om, at tingene ikke nødvendigvis kommer til at fortsætte, som de hidtil har gjort; at en anden social og politisk virkelighed trænger sig på eller synes mulig" (s. 15). Forfatterne åbner op for en undren og røber selv en forskningsbestemt interesse, der har været sjældnen i mange års revolutionsfremstillinger her i landet.

Redaktionskomiteens forfattere har i denne bog om den russiske revolution sat sig det mål at give en koncentreret gennemgang af hele forløbet fra den første russiske revolution i 1905 frem til Kronstadt-revolten i 1921. En tumultarisk periode i Ruslands historie karakteriseret ved spændingsfyldte samfundsmæssige forandringer, en verdenskrig, tre revolutioner, udenlandsk intervention, en national interstatslig krig og en nedkæmpet revolte. Bogen er et fælles arbejde, ikke nogen antologi.

Forfatterne giver dels en kortfattet, men for-tættet og velafbalanceret, fremstilling af hovedfaser, koncentrationspunkter og problemer i hele forløbet fra 1905 revolutionen helt frem til nedkæmpelsen af Kronstadtrevolten i 1921. Dels understøttes denne fremstilling videre af en række udvalgte tekster, skildringer og beretninger, der så at sige 'levendegør' den faktiske historie. Tilsammen giver dette både en vidensmættet, problembevidst og indfølelse introduktion til den russiske revolution i dens fulde forløb og som de komplekse rækker af struktur-aktør processer, som den var.

Det valgte tidsmæssige udgangspunkt giver forfatterne lejlighed til at opridse den sociale og politiske baggrund for det senere forløb: Ruslands karakter i den sen-zaristiske periode. Et samfund med en stor underudviklet agrarsektor, men samtidig med enklaver af moderne industri, heraf flydende konfliktdimensioner på kryds og tværs, store uløste problemer, en eksploderende statsgæld, en autokratisk politisk struktur, en svagt udviklet liberalisme og en svagt artikuleret arbejderbevægelse. Rusland var derudover et periferisamfund og stærkt presset af mere avancerede stormagter, men samtidig et land med egne stormagts ambitioner ind i

Europa og Asien, 'den underudviklede stormagt' som den blev kaldt (s. 24-25)

Der var i Rusland en kløft mellem den regerende elite og befolkningen. Det var der også i alle andre lande, men i Rusland var den fra gammel tid særlig stor. Også i den revolutionære bevægelse, der begyndte at udvikle sig, var der betydelig afstand mellem elite og masse. Relationen mellem de russiske marxister og deres massefølgeskab var langt fra så tæt, velorganiseret og disciplineret som i det tyske socialdemokrati, men af en mere ad hoc og løs karakter og distancen mellem folkevennerne og bønderne enorm. Det er dog lovlig flot at affærdige, som forfatterne gør det, folkevennerne som blot nogle 'utopiske bonderomantikere'. (s. 26)

Bogen belyser gennem kombinationen af kommentarer og tekst levende virkningerne af den tabte russisk-japanske krig 1904-05, nemlig 1905-revolutionen, bølgen af bondeopstande, arbejderuroligheder, og den spontane dannelse af den første sovjet i St. Petersborg. Videre også Zarregimets dobbeltstrategi: Indrømmelser i form af 'oktobermanifestet' og etableringen af dumaen (hvortil der dog var både begrænset og skæv valgret og hvis magt i øvrigt var begrænset) samt på den anden side også en skærpelse af repressionen, en dobbeltstrategi der også blev fulgt i den følgende periode, hvor Stolypin dels søgte ovenfra at gennemføre en 'hvid revolution' gennem etablering af en klasse af selvstændige bønder, dels endnu en gang at øge den statslige repression. (s. 29-36, s. 77-108)

Februarrevolutionen, som bogen behandler på en indsigtfuld og levende måde, var en af verdenskrigens mange konsekvenser i Europa. Det var en spontan revolution, som 1905-revolutionen havde været det. De afgørende forløb foregik nede i bunden af samfundet. I toppen af samfundet blev der dog dannet en provisorisk regering bestående af en lille kreds af politikere fra det parlament, som var blevet hjemsendt under krigen, og som i øvrigt havde været valgt ved en både begrænset og skæv valg-

ret. Det var først og fremmest en kreds af liberale politikere med fyrst Lvov i spidsen, der her dannede regering. Kerenskij fra højrefløjen af de Socialrevolutionære blev justitsminister. Men den russiske februarrevolutionen var ikke, som mange i dag fejlagtigt fremstiller det, nogen liberal-demokratisk revolution. Det er en af nærværende bogs fortjenester at den ved sin sobre og afbalancerede fremstilling undgår denne mytedannelse (s. 36 ff, og Del 2)

Bogen fremdrager også den situation der opstod i og med, at der ved siden af den provisoriske regering der støttede sig til den smuldrende statsmagt dannedes en Petrograd sovjet og efterhånden også et videre netværk af sovjetter (s. 38 ff og s. 123 ff). Situationen er ofte, også i bogen her, blevet karakteriseret ved hjælp af begrebet 'dobbeltmagt'. Men den provisoriske regering var som nævnt nærmest magtesløs. Og, som påpeget af den franske socialhistoriker Marc Ferro, var også Petrograd sovjetens eksekutivkomite kun delvist i stand til at kontrollere den vilde spontane radikalisme der bølgede op nedefra.¹ Der var efter februar ingen centralmagt i Rusland hverken hel eller dobbelt, blot en vild masseradikalisme, som skulle eskalere mere og mere i løbet af år 1917.

Forfatterne får i nogen grad underspillet den dynamik, der her udfoldede sig i bunden af samfundet, men giver dog en vellykket fremstilling af den videre udvikling i toppen. I en heldig kombination af fremstilling og tekster fremdrager og levendegør forfatterne det samtidige forløb i bolsjevikpartiets ledelse, Lenins stigende pres for at skride til væbnet opstand, Centralkomite mødet den 10. oktober, den anden al russiske Sovjetkongres og stormen på Vinterpaladset samt dannelsen af den første Sovjetregering (s. 44 ff, og s. 174-236)

'Stormen på vinterpaladset' fik stor symbolsk betydning, både den gang og senere. Forfatterne forbiser dog, at den set ud fra synsvinklen 'social revolution' ret beset var overflødig. På det tidspunkt *var* den sociale revolution nemlig allerede gennemført: bønderne havde allerede taget jorden, arbejderne havde allerede taget

magten i fabrikkerne, soldater og matroser havde brudt officerens kommandomagt og selv taget magten i hæren og flåden, og de nationale minoriteter havde sat sig i bevægelse.

Men Lenin havde på det tidspunkt åbenbart bidt sig fast i en ny tese (som var radikalt forskellig fra hans i *Staten og Revolutionen* udviklede teori om det ultrademokratiske sovjetdemokrati), om en nødvendig centralisering og styrkelse af den centrale magt. Lenins nye position og synspunkt slog også igennem i spørgsmålet om holdningen til den konstituerende forsamling, der blev valgt i månederne november til januar. (s. 46 f, s. 223-236).

Forfatterne har her fået den gode ide at inddrage Oliver Radkey's klassiske analyse af valgene til den konstituerende forsamling (det første frie valg i Ruslands historie og det sidste indtil 1990) og bringer i overskuelig form hovedresultaterne herfra (s. 223-229). Det største parti blev som forventeligt i agrarsamfundet Rusland det Socialrevolutionære parti med op til 40 procent af stemmerne. Mensjevikkerne fik 3 procent. De liberale 'konstitutionelle demokrater kunne mønstre 5 procent og forskellige højregrupperinger og nationale grupperinger opnåede tilsammen 3 procent. Bolsjevikkerne opnåede på den baggrund i grunden et ganske imponerende resultat med 24 procent af stemmerne. Det havde udviklet sig fra et lille parti af professionelle revolutionære med højst 5000 medlemmer i februar til et veritabelt masseparti repræsenterende en fjerdedel af vælgerne og med en forankring i et bredt netværk af sovjetter, komiteer og konferencer. Bolsjevismen var nu blevet en folkelig massebevægelse. Men bolsjevikkerne havde dog ikke opnået flertal.

Den nødvendige bredde blev så søgt fremskaffet gennem en alliance med de Venstre-Socialrevolutionære, et nyt parti der var opstået ved det gamle Socialrevolutionære partis nylige spaltning. (s. 45-47) Hvor de gamle socialrevolutionære politikere holdt fast ved støtten til Kerenski regeringen, krigspolitikken, og en udskydelse af jordspørgsmålet vendte de Venstre-socialrevolutionære sig netop imod regeringen

og den fortsatte krigspolitik og støttede bøndernes direkte aktion og selvtaget i august og september.

I marts 1918 bristede denne koalition imidlertid på spørgsmålet om rekvisitionerne samt om fredsslutningen med Tyskland og Østrig Ungarn i Brest-Litowsk, som de Venstre Socialrevolutionære var imod, ligesom i øvrigt også mange, ja, de fleste, i bolsjevikpartiet. Den påtvungne fredsslutning og det efterfølgende brud var fatalt for det unge Sovjetstyre og kunne have bragt det til fald allerede her i foråret 1918 (s. 47-48 og s. 259-62)

Det skete ikke, og hovedgrunden var paradoksalt nok borger- og interventionskrigen. Sovjetmagten blev, kan man sige, reddet af den vældige folkelige genmobilisering, der blev frembragt af borgerkrigens trussel om en kontrarevolution og den udefra kommende intervention. Den russiske borgerkrig var på én gang en borgerkrig (eller retter flere borgerkrige flettet ind i hinanden) en interventionskrig og en krig mellem to modstående stater (nemlig mellem Polen og Rusland 1920-21 (s. 48-51).

Men "borgerkrigen formede og militariserede den politiske kultur i partiet" og havde ødelæggende økonomiske konsekvenser (s. 50). Dertil kom, at man på en måde var tilbage igen i situationen fra foråret 1918.

Da borgerkrigen var slut og kontrarevolutionens trussel elimineret og den udefra kommende invasion afværget, blussede den sociale protest nemlig op igen. I marts 1921 nedkæmpede den sejrende sovjetmagt Kronstadt sovjetten, der havde været revolutionens spydspids, og hvis matroser havde kæmpet som frivillige elite enheder i hele borgerkrigen. Revolutionen havde sejret og derefter begået selvmord. Den her foreliggende bog får også denne sidste tragiske afslutning med (s. 51-53, s. 289-304).

Bogens styrke ligger i den tilstræbt objektive og afbalancerede, nuancerede tilgang og den levende fremstilling i kraft af kombinationen af fremstilling og tekster, samt i dens sammenbindende tese og problembevidsthed.

Bogen rejser nemlig vigtige teoretiske pro-

blemer: Den åbner for det første op for en diskussion af selve fænomenet 'revolution': "Revolutioner er komplekse politiske begivenheder, der forandrer et samfunds sociale og politiske strukturer totalt" (s. 16). En 'revolution' er, siges det, en *samtidig* og omfattende forandring af såvel sociale som politiske strukturer. En revolution er f.eks. ikke bare et regimeform skift, et statskup i toppen eller et enkeltstående oprør, men noget meget mere massivt og omfattende. I så henseende var den russiske oktoberrevolution en ægte social revolution der ikke bare kan reduceres til en enkeltstående begivenhed som 'stormen på vinterpaladset' og frakendes enhver social forankring og social dynamik. Den må studeres netop i sin kompleksitet og sociale fundering. Ved at lægge *så* megen vægt på ideernes rolle kommer bogen i nogen grad til at nedtone denne sociologiske dimension.

Bogen holder imidlertid fast i sin klare gennemgående tese (hvilket er en styrke), nemlig tesen om *sammenhæng* mellem teori og handling:

"Politisk aktivitet er selvfølgelig handling, men den indledes, udøves og vurderes også gennem tekst... man kan helt grundlæggende kun gøre det i handling som man kan begrunde i tekst og tale" (s. 15).

Jeg er ikke sikker på at jeg selv er helt enig her. Tesen fører som angivet let til en underbetoning af magtpolitiske realiteter og faktiske opfattelser og holdning og omvendt en overvurdering af erklæret ideologi, teksterne. Men tesen udfordrer til seriøs videnskabelig diskus-

sion: Hvilket forhold *er* der egentlig mellem teori, ideologi og handling?

Bogen breder også analysefeltet ud og bryder den i dag så fremherskende determinisme: Hvor de dominerende totalitarismeteorikere specielt fokuserer på sammenhængen mellem bolsjevikernes teori og deres handlinger, så fokuserer *Den russiske Revolutions* forfattere på alle aktørernes teoretiske og ideologiske forestillinger og handlinger, og hvor den totalitarismeteoriske mainstream lader det hele ende i et uundgåeligt resultat bevarer revolutions bogens forfattere en åbenhed: Der var flere spor og muligheder i den russiske revolution, og det senere forløb var ikke så forudbestemt endda (s. 15-17, s. 307-326)

Bogens forfattere tager endelig også livtag med den udbredte tese om 'historiens afslutning' (s. 15). Fukuyama sagde jo her blot det, som så mange naivt troede i årene fra 1991 til 2008, men som flere og flere i dag, inklusive Fukuyama selv, betvivler.² Det er en af nærværende bogs fortjenester, at den genåbner historien: "Historien er genfødt og det er på tide at genbesøge den", erklærer forfatterne (s. 15). Det kunne tages som motto for hele bogen.

Noter

1. Marc Ferro: *The Russian Revolution of February 1917*, London: Routledge & Kegan Paul 1972 samt for det videre forløb, Marc Ferro: *A Social History of the Russian Revolution*, London: Routledge & Kegan Paul 1980
2. Francis Fukuyama: *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press 1992